

MİLLİYETÇİLİK TEORİSİNİN GELİŞİMİ VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ*

Öğr. Gör. Dr. Erol TURAN
Selçuk Üniversitesi
eturan@selcuk.edu.tr

ÖZET

1789 Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik hızlı biçimde tüm Avrupa kıtasına yayılmıştır. Milliyetçi düşünceler ve hareketler 20. Yüzyılda Avrupa dışına taşmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının en önemli nedenlerinden birisi milliyetçilik olmuştur. Milliyetçilik, ulusu ve ulus-devleti kurma, emperyalist politikaları meşrulaştırma, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık mücadelesini geliştirme gibi pek çok amaç için kullanılabilen bir ideoloji ve siyasal hareket haline gelmiştir. Milliyetçi ideolojilerin etkisi, halen günümüz dünyasında hem sosyo-kültürel hem de siyasal alanda devam etmektedir. Milliyetçilik meselesine odaklanan bu çalışma, ulus-devlet ve Türk Milliyetçiliği kavramlarının özelliklerini ve gelişimini incelemektedir

Anahtar Sözcükler: Milliyetçilik, Ulus-Devlet, Türk Milliyetçiliği

DEVELOPING OF NATIONALISM THEORY AND TURKISH NATIONALISM

ABSTRACT

Nationalism that was emerged with the French Revolution in 1789 spread over the European Continent rapidly after the revolution. Nationalistic ideas and movements were exported other continents and countries from Europe in the 20th century. One of the most important causes of the First and Second World Wars is nationalism. Nationalism is an ideology and political movement which can be exploited in order to achieve many different aims such as foundation of nation and nation-state, legalization of imperialistic expansionism or improving national liberation movements against imperialism. Effects of nationalistic ideologies on socio-cultural and political spheres continue still in the present world. This study which focused on the issue of nationalism studies and explains development and characteristics of the nation-state and Turkish nationalism.

Keywords: Nationalism, Nation-State, Turkish Nationalism

1. Giriş

Yirminci yüzyılın son çeyreği, insanlık tarihinde çok önemli sonuçlar yaratan olayların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu kesitte varlık nedeni askeri, ideolojik ve ekonomik karşıtlıklara dayanan iki kutuplu uluslararası siyasal yapının çöküşü, yeni bir uluslararası yapının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Doğu Bloku ülkelerinde yaşanan değişim ve dönüşüm süreci sosyalist sistemin yenilgisi olarak kabul edilmiş, soğuk savaşın kapitalist dünyanın zaferiyle sona erdiği düşüncesi öne çıkmıştır.

* Bu çalışmada S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde 30.06.2000 tarihinde savunulan “Türk Siyasal ve Toplumsal Yaşamında MHP'nin Yeri ve Kimliği” adlı tezden faydalanılmıştır.

Günümüzde özellikle küreselleşme tartışmalarıyla birlikte sürekli gündemde olan en önemli konulardan birisi ulus-devletlerin varlık sorunudur. İkinci Dünya Savaşından sonra yeni ulus-devletlerin kurulması, 19. yüzyıldan beri süregelen “milliyetçilik çağıının” kapanması biçiminde yorumlanmış, Sovyet uygulaması da, ulusal kimliklerin üzerinde egemen bir kimlik yaratılabilmesinin örneği olarak görülmeye başlanmıştır. Bu düşüncelerin aksine Sovyetler Birliği’nin dağılıp yeni devletlerin kurulması, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan etnik-dinsel çatışmalar, yeni bir milliyetçilik dalgasının başladığını ve bütün çabalara karşın etnik kimliklerin yok edilemediğini göstermiştir.

Ulus olgusunun tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de, günümüzden yüzyıllar öncesine giden bir geçmişinin olduğu söylenebilir. Ulus, oluşumundan bu yana, “birey”den daha önemli bir kavram olmuş, ulusun yüceliği yanında insan yaşamının değersizliği vurgulanmıştır. Bu kanı günümüzde de güçlenerek sürmektedir. Etnik çatışmaların yaşandığı bölgelerde milliyetçi hareketler, gücünü tek tek bireylerden almasına rağmen, insanların yaşamları üzerinde yükselmektedir [32]. Etnik hareketlere ilham veren milliyetçilik düşüncesinin başlangıcını 1700’lerin sonuna hatta daha geriye giderek Rousseau’nun “Genel İrade” kavramına dayandıran kuramlar bulunmasına karşın, bu düşüncenin akademik inceleme alanını oluşturması ancak 20. yüzyıl başlarına rastlamaktadır.

Milliyetçiliği konu alan incelemelerin artmasında, yaşanan değişim sürecinin etkisi olduğu kadar, milliyetçiliğin önceleri yalnızca savaflara yol açan, ulus-devleti dışarıdan tehdit eden azınlıklara dayalı bir ideoloji olduğu görüşünün terk edilip, ulus-devletler içinde de farklı milliyetçilik hareketlerinin olabileceği ve bunların siyasal sistemi etkileyebileceğinin kabulü de etkili olmuştur. Milliyetçi hareketler, yalnızca ulusal birliğini sağlayamamış Üçüncü Dünya ülkelerinin sorunu olmaktan çıkmış, devletlerin kendi toplumsal yapıları içindeki önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir [30].

Milliyetçilik, tarihsel gelişme süreci içerisinde, toplumda ortak bir ulusal kimlik yaratılması yolunda önemli işlevi olan bir ideoloji olmuştur. Değişik toplumsal yapılarda ulus-devletin kurulması ve yaşatılması noktasında milliyetçilik, geniş kitleleri etkilemiş ve önemli siyasal sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Batı ve Doğu toplumlarında ulus ve milliyetçiliğin oluşumu ve ilişkisi, farklı süreçlerle açıklanabilir. Batı’da genellikle sanayileşme ve modernleşme ile ilişkili olarak ortaya çıkan ulus-devlet, kendi ideolojisi olan milliyetçiliği doğururken, Doğu toplumlarında milliyetçi hareketler, ulusal devletlerin oluşmasında önemli rol üstlenmişlerdir.

Türkiye’de de milliyetçilik, modernleşme sürecinde etkin bir ideoloji konumunda olmuştur. Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyete giden süreçte milliyetçiliğin, modernleşme hareketinin meşruiyet zeminin oluşturduğu söylenebilir. Batılı bir toplumsal yapının yerleştirilmesi ve ulus-devlet kurulması aşamasında Türk milliyetçiliği temel ideoloji niteliği taşımaktadır. Cumhuriyet sonrası siyasal yaşam içerisinde de milliyetçilik, farklı biçimleriyle de olsa, her zaman tartışılan, ağırlığı olan ve siyasal kurumları etkileyen bir ideoloji olmuştur.

Türk Milliyetçiliği düşüncesi ve ulus-devlet kavramının Milliyetçilik teorisi bağlamında incelendiği bu çalışma, dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda genel olarak milliyetçilik teorisi ve bu teorinin gelişimi üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda, ulus ve ulus-devlet kavramlarının ortaya çıkışı ve gelişimi incelenmiştir. Türk Milliyetçiliği düşüncesinin tarihsel gelişiminin incelendiği üçüncü kısımdan sonra genel bir değerlendirme yapılarak Türk Milliyetçiliğinin günümüzdeki durumu analiz edilmiş ve adı geçen kavramların dinamiğini oluşturan temel saikler ve ana yönelimleri hakkında bütünlüklü bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

2. Milliyetçilik Teorisinin Niteliği

Milliyetçilik literatüründe milliyetçiliğe dair oldukça fazla sayıda sınıflandırma yapılmıştır. "Liberal milliyetçilik", "gelenekselci muhafazakâr milliyetçilik", "entegral milliyetçilik", "sosyalist milliyetçilik", "anti-sömürgeci milliyetçilik" ve "romantik milliyetçilik" bunlardan sadece birkaçıdır [7]. Bu sınıflandırmalardan da görüleceği gibi, milliyetçilik kendini çağlara, siyasal rejimlere, ekonomik ve toplumsal yapılara uyarlayabilen ve bu nedenle de yer ve zamana göre farklılaşabilen oldukça dayanıklı bir ideolojidir. Yapısal koşullara, yere ve zamana göre belli olguları temel alarak varlığını büyük ölçüde sürdürebilen milliyetçiliğin bu yönü, "Milliyetçilik bukalemun gibidir, rengini bağlamından alır. Bu sonsuz kere yönlendirilebilir, şekil verilmeye oldukça uygun inanç, hissiyat ve sembollerden oluşmuş dokuyu anlamak yalnızca her bir özgül durum içinde mümkündür." şeklinde ifade edilebilir [28]. Bu son derece değişken ve eklemlenmecî yapısı nedeniyle milliyetçiliğin farklı, hatta birbirine karşıt görüşler ile ifade edildiği söylenebilir. Örneğin, bir yazara göre "milliyetçilik 'açık toplum'un kurulmasını önleyen en büyük engellerden biridir; milliyetçilerin iddiaları da histerik hezeyandan başka bir şey değildir" [21]. Buna karşılık, başka bir yazara göreyse "milliyetçilik, siyasal ve sosyal gelişmenin bugüne kadar erişilen en yüksek seviyesine, yani modern ulus bünyesine kavuşma hareketidir; bütün dünyanın bir 'açık toplum' olmasına giden yol buradan geçer." [16].

"Milliyetçi hareketlerin toplumsal bileşimi, tarihsel konjonktüre ve hareketin içinde bulunduğu evreye bağlı olarak hem son derece değişkendir ve hem de sınıfları yatay keser. Taraftarları arasında entelektüellerin, tacir ve sanayicilerin, teknisyen ve liberal profesörlerin yanı sıra, sadece 'işçi' ve 'köylüler' (ya da bunların belli tabakaları) değil, subaylar, ruhban sınıfının aşağı tabakasından kimseler, küçük (kimi zaman da büyük) aristokratlar da bulunabilir." [28]. Milliyetçiliğin sınıfsal yapıları ve sınıf çatışmalarını göz ardı edebilmesinin ardında yatan temel neden, milleti aynı toprak üzerinde yaşayan içsel olarak bütünleşmiş "*hayali bir topluluk*" olarak görmesidir [3]. Hem toprak hem de kültür, milliyetçi ideoloji tarafından -toplumsal konumlar, sınıfsal yapılar ve ekonomik farklılıklar açısından değil de- ulusal olarak tanımlanmaktadır. Bu türden bütüncül bir anlayış, milliyetçilere, elde etmek istedikleri amaçların bütün toplumun amaçları olduğu iddiasında bulunmalarına olanak sağlamaktadır. Böylece, milliyetçilerin hedefleri, toplumun ortak çıkarı haline gelmekte; toprak sahipleri ve köylüler, sermaye sahipleri ve işçiler gibi toplumsal sınıfların belirli amaçları ulusal amaç ve hedeflerin gerçekleşmesi amacıyla önemsiz kabul edilebilmektedir.

Milliyetçilik teorileri ana hatlarıyla özsel ve tarihselci olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özselci yaklaşım, etnisiteyi “insanlığın doğasında bulunan bir özellik” olarak yorumlamaktadır. Tarihselci yaklaşım ise insanlığın tarih içinde ekonomilerine, kültürlerine, inançlarına ve siyasi örgütlenmelerine göre biçimlendirdikleri bir olgu olarak görmektedir [26].

Diğer taraftan milliyetçilik olgusunun ortaya çıkışına ilişkin de farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Eski (Perennial) yaklaşıma göre uluslar uzun zamandan beri var olan çok eski ve daimi bir olgudur. Bu görüşe göre milliyetçiliğin olmadığı bir çağ yoktur ve milliyetçiliğin ilk örnekleri Eski Mısır ve Sümerlere kadar geri götürülebilir. Bu görüşe göre, etnik topluluklar modernleşme ile siyasi nitelik kazanıp millet şeklini almışlardır; milliyetçilik de söz konusu millet anlayışının ideolojisidir [2].

Modernist yaklaşıma göre ise, ulus ve milliyetçilik, Fransız Devrimi sonrasında oluşan yeni bir olgudur. Bu bakış açısına göre, milletler ve milliyetçilik oldukça yeni bir fenomendir; milliyetçi fikirlerin, motif ve sembollerin ilk olarak ortaya çıktığı yer 17. Yüzyıl sonu – 18. yüzyıl başları Batı Avrupası’dır [28] ve milliyetçilik endüstrileşme, kapitalizm, bürokrasi, kitle iletişimi ve sekülerleşmenin devrimci modern güçlerinin ürünüdür [26].

Milliyetçiliğin ortaya çıkışını kapitalist gelişim süreci ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışan bir diğer görüşe göre ise, feodal topraklarda yaşayan insanlar kentlere akmış, feodal ticarete dayalı piyasalar kapitalistleşmiştir. Zaman içinde ileri teknoloji kullanımı ile beslenen ve ölçekleri büyümeye başlayan piyasaları bütünleştirmek için merkezileşme eğilimi ile merkezi krallıklar desteklenmiştir. Bir süre sonra, ekonomik anlamda daha da güçlenen burjuvazi, ekonomik iktidarın yanı sıra siyasi iktidara da sahip olmak istemiş, bunun için de ulus kavramı yaratılarak ulus-devletler oluşturulmuştur [19]. Genellikle tarihçiler ‘Batı’nın eski ve devamlılığı olan uluslarının gelişimini, ulusların Doğu Avrupa, Asya, Latin Amerika ve Afrika’daki daha düşünülmüş yaratımından ayırmaktadırlar. “18. yüzyılda ideoloji, dil ve hissiyat olarak milliyetçiliğin doğuşundan önce, Batı Avrupa’da uluslar niyet ve amaçlar açısından elverişli bir durumdaydı. Batı dışında ise uluslar milliyetçiliğin yayılmasını takiben oluşmuşlardı. Batı Avrupa’da ulusların biçimlenmesi büyük bölümüyle planlanmamış bir gelişimdi. Batı dışında ise genellikle milliyetçi amaç ve hareketlerin sonucuydular. Batı ulusları neredeyse tesadüfen vardı; dünyanın öteki yerlerinde ise uluslar tasarlanarak yaratıldılar.” [28]. Fransız Devrimi sonrasında Batı’da ortaya çıkan, vatandaşlığa dayanan ve siyasi yönü ağır basan milliyetçiliği Renan, “sivil milliyetçilik” olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık, Doğu’da ortaya çıkan ve etnik unsurların belirgin olduğu milliyetçiliği ise etnik milliyetçilik olarak adlandırmaktadır. Söz konusu ayırım farklı isimlendirmelerle yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin, Marx ve Engels’in Avrupalı – Avrupalı olmayan milliyetçilik ayırımı, Hans Kohn’un geliştirdiği Batılı-isteğe bağlı milliyetçilik ile Doğulu-organik milliyetçilik ayırımı bu klasik ayırımı ifade etmektedir [2]. 20. yüzyılda en çok konuşulan milliyetçilik türü olan *etnik milliyetçilik*, temelde milliyetçiliğin *olumsuz* boyutunu belirtmiş ve bir önyargıyı ifade etmiştir. Etnik milliyetçilik, tarihsel olmayan milletlerin çoğalmasıyla ve ortak köken (soy), dil, din gibi unsurların millet olmanın giderek belirleyici ölçütleri haline gelmesiyle ortaya çıkmıştır ve *ayrılıkçı* bir

nitelik taşımaktadır. Tarih, kültür ve ırk gibi kavramlar üzerinden otoriter ve *dışlayıcı* bir yapıya dönüşen; ırkçı, yabancı düşmanı ve faşist yaklaşımlarla kışkırtılabilen ve hatta şiddetin çeşitli biçimlerine başvurabilen bu milliyetçilik hareketleri milliyetçiliğin *karanlık yüzünü* ortaya koymaktadır.

3. Ulus Kavramının Niteliği

Ulus ve milliyetçilikten en önce hangisinin somut bir kavram haline geldiği ya da kavramsallaştığı, siyasal düşünceler içerisinde hangisine yakın olduğu, ulus ve milliyetçilik kavramlarının birbirleriyle olan ilişkilerinin niteliği ve bu kavramların hangi toplumsal ve siyasal şartlar altında oluştuğu, üzerinde hala düşünülen karmaşık sorulardan birkaçıdır. Bu soruların siyasal bilimin ilgi alanına girdiği şüphesizdir; ancak ulus ve milliyetçilik olgularının incelenmesinde özellikle sosyoloji, toplumsal psikoloji ve ekonomi gibi diğer toplumsal bilim alanlarından yararlanılması kaçınılmazdır [32]. Bundan hareketle, ulus olgusu, tanımlamalarda ağırlık verilen unsura göre çeşitlilik ve farklılık sunan, dinamik ve çok boyutlu bir olgudur. Bu olguyu Alman romantizminin kaynaklık ettiği etniklik kavramı ekseninde dönen ulus tanımlamalarından, Fransız milliyetçiliğinin benimsediği teritoryal ulus tanımlamalarına kadar geniş bir yelpaze içinde incelemek mümkündür. Ulus kavramının doğuşu, tarihsel süreç içerisinde incelenirse bu kavramın Batı'da toplumsal ve siyasal değişim süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülecektir. Avrupa'da feodalizmin yıkılışı ile sonuçlanan, yeni siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ortamında ulusun yaratılması için, insanların ortak aidiyetler çevresinde birleşmesi gerekmiştir. Merkez devletlerin kurulması ve ekonomik bağılıkların gelişmesi, ulus olgusunun oluşumunu hızlandırmıştır [30].

Ulus kavramı, aynı kökenden gelme, aynı toprak üzerinde yaşama, aynı dili konuşma gibi değişik ölçütler kullanılarak ele alınacağı gibi, belli bir ülkede aynı yasalara ve kurumlara boyun eğen halk topluluğu olarak da tanımlanabilir. Bu anlamda ulus kavramı, tarihten gelen bir toprak parçasını, topluluğun ortak mitlerini ve tarihsel belleğini, kitlesel bir kamusal kültürü, ortak bir iktisadi düzeni, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunu kastetmektedir [27].

Batı kaynaklı ulus kavramı daha çok yasa ve kurumlarla bağlantılıdır. Bunun nedeni ise, yeni bir siyasal yapı olan devlet ve bu yapının içinde yaşayan "*teritoryal halk*"ın ilk kez Batı'da ortaya çıkışıdır. Batılı ulus kavramı ilk önce teritoryal bir nitelik göstermektedir. Bu anlayışa göre toprak ve halk birbirleriyle bütünleşmiş ve ayrılmaz bir özellik kazanmıştır. Halkın yaşadığı bu alan (toprak parçası), sıradan, herhangi bir toprak parçası değildir. Bu topraklar, tarihsel kökleri olan, kuşaklar boyu halkın yaşadığı ve uğruna kahramanların savaştıkları, vazgeçilmez ve eşsiz "yurt" olarak nitelendirilebilecek kutsal topraklardır [30].

Batılı olmayan veya Doğu Avrupa ve Asya kaynaklı ulus kavramı ise içerik itibarıyla etnik özelliklerin daha ön plana çıktığı bir kavramdır. Bu kavramın önemli ve ayırt edici özelliği "doğuştan" bir topluluk düşüncesini öne çıkartmasıdır. Batılı ulus kavramı bireyin kendi seçebileceği belli bir ulusa ait olması gereğini ön koşul

sayarken, Batılı olmayan etnik kavramlaştırma böyle bir tavır içinde bulunmamaktadır [25].

Tarihsel olayların da ortaya koyduğu gibi, tek bir olguyu ulusun oluşumunda temel unsur olarak ele almak ve çağdaş toplulukların oluşumunu objektif etkenlere, ortak benzerliklere dayandırmak güçtür. Daha önceleri olduğu gibi günümüzde de, içinde çeşitli ve birbirinden farklı dil, din, ırk özellikleri gösteren grupları barındıran topluluklar, ulus özelliği gösterebilmektedir. Diğer yandan objektif benzerliklere/aynılığa sahip oldukları halde ulus özelliği göstermeyen, buna bağlı olarak toplumsal veya siyasal organizasyon oluşturamayan çok sayıda topluluk bulunmaktadır. Bu nedenle ulusun oluşumunu objektif benzerliklere dayandıran görüşlerin her zaman geçerli olmadığı, yani birkaç benzer olgunun bir toplumsal grup tarafından paylaşılmasının ulus oluşumunda yeterli olmayacağı sonucuna varmak mümkündür.

Bu açıklamaların ışığında ulus kavramı, insanların bir araya gelerek oluşturdukları en geniş toplum örgütlenme biçimi olarak tanımlanabilir. Yani ulus olgusu, bir topluluk bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmişe ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkına sahip olan toplulukları tanımlamak için kullanılabilir [10]. Diğer yandan, ulus kavramı tarihsel bir gelişimi de ifade eder. Tarihin genel akışı içerisinde ulusu oluşturan çeşitli öğelerin belirginleştiği toplumlar, ancak kendi devletlerini kurma hakkını elde ettikten sonra günümüzdeki anlamda ulus olabilmişlerdir. Günümüzdeki yaygın kaniya göre ulus, ortak bir geçmişe ve geleceğe ilişkin benzer düşüncelere sahip olan, yani bir inanç ve bilinç birliği içinde bulunan insan topluluğudur [29].

4. Türklerde Milliyetçilik Düşüncesinin Gelişimi ve Niteliği

Yukarıdaki ulus ve milliyetçilik tanımlamalarından hareket edilecek olunursa, ulus bilincinin Türk toplumunda tarihin en eski çağlarından beri mevcut olduğu yargısı rahatlıkla ileri sürülebilir. Çünkü gerek Orhun Abidelerinde, gerekse Asya Hun imparatorlarının halklarına verdikleri söylevlerde bu bilincin belirtileri açıkça görülür. Türklerde ulus bilinci İslamiyet kabul edildikten sonra da uzun süre güçlü bir şekilde yaşanmıştır. Örneğin, Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ı Lugatın da ulus bilincinin izleri açıkça görülmektedir [13].

Türk ulus bilincine ait önemli işaretler Osmanlı döneminde, özellikle II. Mahmut zamanında da görülmüştür. Bu dönemde Reşid-el Din Tarihi'nin Türk boylarının ilk tarihini ele alan kitabı Farsçadan Türkçeye çevrilmiş bunun dışında Türklerin İslam öncesi dönemleri hakkında başka eserlerde yayımlanmıştır. Böylece Orta Asya Türk destan ve gelenekleriyle bağlantı kurularak Osmanlı hanedanının soyu Oğuz Han'a dayandırılmıştır [24]. Bu nedenle kimi bilim adamlarına göre Türk milletinin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında büyük devletler kurmaları ve anayurtlarından getirdikleri kültürlerini uzak bölgelerde de yaşatmalarının sırrını güçlü bir ulus bilincine sahip olmalarında aramak gerekir [17].

Fransız İhtilaliyle birlikte modern bir fenomen olarak gelişen ve Türk siyasal tarihinde de bir süre sonra etkileri görülen modern milliyetçilik, kavramsal olarak Türk düşünce sisteminde, Türkçülük fikrinin evrimleşmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkçülerin kendilerini milliyetçi olarak tanımlamaları -millet denince Türk Milletinin anlaşılması- özellikle “*millet*” sözcüğünün batılı “*nation*”u ifade eden bir deyim haline gelmesi daha sonraki dönemde yine batı etkisiyle olmuştur [31]. İslamiyet öncesi dönemlerde zaten var olan ancak, daha sonraki dönemlerde imparatorluk yapılanması ya da İslam dininin etkisiyle küllenen Türklerde ki ulus bilinci yeniden siyasal, sosyal ve kültürel yaşamda kendisini hissettirmeye başlamıştır [24].

Bilindiği üzere, Türk toplumu İslamiyetle bütünleştikten sonra karakterine baskın olarak dinsel bağlarının egemen olduğu ümmet haline gelmişti. Bu sebeple Türkiye’de milliyetçiliğin gelişmesi, İslam ümmetçiliğinden çok milletli Osmanlıcılığa, oradan İslamcılığa ve nihayet Osmanlı düşüncesinden ve İslam ümmetinden ayrı - içinde olmakla beraber - bir Türk milleti olarak tek millet milletçiliği ve vatanperverliği şeklinde bir gelişme göstermiştir. Türk Milliyetçiliği de Osmanlı imparatorluğunun yıkılmak üzere olduğunun, Türk aydınlarınca hissedilmeye başlandığı bir dönemde imparatorluğunun çeşitli din ve milletlerinden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak doğmuş ve daha ziyade “*Türkçülük*” olarak adlandırılmıştır [13].

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Türklerin Osmanlı hanedanından ve imparatorluktan ayrı bir ulus sayılması düşüncesinin ortaya çıkmasında 19. yüzyılda batının büyük etkisi olmuştur. Bu yüzyılda Avrupa da Türklere dair iki hareketin belirdiği görülmektedir. Bunlardan birincisi “*Turquerie*” yani Türk hayranlığıdır. Türkiye’de üretilen sanat eserleri, Avrupalı sanatseverlerin dikkatini çekmiş, bunlar Türk eserlerini toplayarak evlerinde bir Türk salonu, Türk odası şeklinde teşhir etmişlerdir[11]. Diğer taraftan, Avrupalı ressamların Türklerle ilgili tabloları, şairlerin, filozofların Türk ahlakını ortaya koymak için yazdıkları kitaplar Lamartine, Pierre Loti, Claude, Farrere’in Türkler hakkındaki dostane yazıları adeta Türk milli gururunu okşamıştır [9]. Avrupa’da gelişen ikinci hareket ve bundan daha önemli olan Türkoloji’dir. Gerçekte batıdaki bu Türkoloji çalışmalarının temelinde Batının Doğuyu sömürmesinin temellerini atmak amacıyla başlayan Oryantalizm yatar. Oryantalistler Avrupa’nın genişlemesine yardımcı olmak amacıyla 18. yüzyıldan itibaren Çin, İslam ve daha sonra Türk kaynakları üzerinde çalışmalar yapmışlar, eserlerinde Türklerin Osmanlılardan önce büyük bir medeniyet kurduklarına ve dilleri ile tarihlerinin zenginliğine işaret ederek Türk tarihinin karanlık kalmış devirlerini aydınlatmaya başlamışlardır [23].

Batılı Türkologların çalışmaları sonucu Türklerin milli bir topluluk olduğu, dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış buldukları, tarih, dil ve kültürlerinin zenginliğini ortaya çıkarmıştır. Doğal olarak, Türklerin tarihini Osmanlı tarihinden ibaret görmeyip İslam öncesi devirlere kadar götüren Türkçü anlayışın oluşumunda Batıdaki Türkoloji çalışmalarının etkisi büyüktür. Bu çalışmalardan etkilenen Osmanlı aydınları, dillerini, tarihlerini, imparatorluk dışında yaşayan diğer soydaşlarını tanımaya yönelmişlerdir. Sonuçta bu Türkologların eserlerindeki bilgiler

ideolojik arayış içinde bulunan ve yıkılışa karşı çare arayan Türk aydınları arasında Türklük bilincinin ya da Türk Milliyetçiliğinin uyanmasında önemli bir etkidir. Diğer yandan, Osmanlıların Kırım Savaşından sonra Orta Asya Türkleri ile olan siyasal ilişkileri de Türklerde milliyetçiliğin canlanmasında önemli rol oynamıştır. Rus yayılcılığından etkilenen Orta Asya Türklerinin Osmanlı Devletinden İslam birliği adına yardım talepleri ile başlayan bu ilişkiler, Osmanlılar da; Osmanlı olmayan Türkler konusunda bir bilinçlenmeye yol açmıştı. Ancak bundan çok daha önemli ve etkili olan gelişme Rusya da Çarlık yönetiminin baskılarından kaçarak Osmanlı devletine sığınan Türk aydınlarının, Türkiye de önce kültürel sonra siyasal Türkçülüğün gelişmesine olan önemli katkılarıdır [24].

Osmanlı Devletinin son yıllarında gelişen ve yayılan bu milliyetçi düşünceler, imparatorluğun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra onun mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin pek çok açıdan kuruluş ve yapılanma gerekçelerini oluşturmuştur. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, özellikle mübadele sonrasında, tarihinde ilk defa neredeyse bütünüyle Müslümanlardan oluşan bir ülke üzerinde, ulus sisteminin üzerine oturduğu “millet-i hâkime” anlayışının seküler versiyonuna dayalı, siyasal meşruiyeti seküler temeller üzerine kurulmuş, “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve hatta aşmak” olarak tanımlanmış bir ulusal devlet oluşturma amacına göre yapılandırılmıştır [33]. Bu kurulma ve yeniden yapılanma süreci içinde “vatan” kavramı da semantik bir dönüşüm yaşamış, seküler kutsallığın düşünüşü olarak Türk vatani, vatan sözcüğünün yerel (kişinin doğduğu ve büyüdüğü yer) ve dinsel (İslam Şeriatının hüküm sürdüğü yer) anlamlarından arındırılıp, milliyetçi sadakate ikame edilerek, daha sonra geliştirilecek tarih tezi aracılığıyla yeniden anlamlandırılmış ve teritoryal milliyetçiliğin önkoşulu olarak kutsallaştırılmıştır. “Kemalist Milliyetçilik” olarak adlandırılan bu dönem, seküler bir kolektif tasavvur oluşturabilmek için teritoryal milliyetçiliğin yanı sıra, hatta daha da fazla, etnik temalara başvurmuştur. Etnik milli tasavvurun temel figürü de, milli türeyiş destanının ezeli/ebedi bir varlığı olarak Türk milletini, esaretten özgürlük ve kurtuluşa götüren yolda rehberlik yapan “bozkurt” figürüdür. Dönemin mimarisinden şiirine, para ve pullardan marşlarına kadar tüm ulus inşa araçlarında bozkurt figürü yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Bu dönemde, rasyonel, revizyonist ve idealist aydınlar, İslam etkisinden kurtulmuş bir milliyetçiliği, toplumu ulusal bir kültüre ve evrensel olarak gördükleri batı uygarlığına götüren bir yol saymışlardır. Cumhuriyet, milliyetçilik ilkesinin rehberliğinde yeni bir hayata başlayacaktı; bu yüzden yeni devletin geçmişle ve onunla ilgisi bulunan pek çok şeyle ilgisini kesmeye ve Kemalist milliyetçiliği laik / pozitivist bir temele oturtmaya çalışmışlardır.

1920'lerin ikinci yarısında oluşmaya başlayan ve 1930'larda giderek netleşen Kemalist / İnkılâpçı düşünce batıcı laik yönü ağır basan entelektüellerin katkılarıyla yeni bir milliyetçilik ve modernleşme anlayışı yaratmıştır. Nitekim 1931 ve 1935 programlarıyla resmileşen ulus anlayışı, dil ve kültür birliği ile bir ülkü etrafında toplanmayı içeriyordu. Milliyetçilik ise, milli birliği sağlamayı ve yeni cumhuriyeti korumayı temel almaya başlamıştı. Türk Milliyetçiliğinin önemli bir parçası olan Anadolu dışındaki Türklerle ilgilenmek, kültür birliğini ve dayanışmayı gerçekleştirme şeklindeki Turan idealleri bu kesitte çok fazla gözle görülmez olmuştu.

Milliyetçilik anlayışının önemli bir parçası olan din olgusu içinde aynı şey geçerliydi. Ancak bir süre sonra –özellikle Atatürk’ten sonra- bu düşünceler ve radikal kültürel programlar, bir kısım inkılâpçı / pozitivist milliyetçi aydınlar tarafından farklı bir siyasetle karşılanmış, bu durum “*baticı – milliyetçi*” ve “*muhafazakâr – milliyetçi*” gibi kavramlarla tanımlanabilecek bir yol ayrımına sebep olmuştur [14]. Bu yol ayrımında 1940’lı yıllarda devlet yönetimi baticı / pozitivist tarafta yer almış milliyetçi / sivil aydınlarsa çıkarmaya başladıkları dergiler veya kurdukları örgütlerle sivil dayanaklı, sivil bir milliyetçi tepkinin öncülüğünü yapmışlardır. Ancak bu tepki devlete karşı değil, zamanın hükümetine karşı sivri muhalefet şeklinde kendini göstermiştir.

1945’ten sonra meydana gelen gelişmeler, pozitivist temellere oturmuş bir milliyetçiliğin, sosyal ahengi sağlayacak değerlerden yoksun olduğunu ve Marksizm gibi enternasyonal düşüncelere karşı bir direnç unsuru oluşturamadığına dair görüşlerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur [4]. Bu dönemdeki kendilerini milliyetçi olarak tanımlayan bir kısım aydının öncülüğünü yaptığı milliyetçilik anlayışı; milliyetçiliğin materyalizmin, Anadoluculuğun, yabancı azınlık düşmanlığının etkisinden kurtulup, gelenekçi ve tarihsel vasıflar kazanmasını talep etmektedir. Bu milliyetçilik anlayışının amacı, materyalist ve rasyonalist milliyetçiliğin başarıyla mücadele edemediği komünizm ile mücadele etmektir [20].

1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş oluşmaya başlayan, devlet dışında –sivil- ve hatta devlet yönetimine karşı gelişen bu anlayış, henüz adının konmadığı bu dönemde ilk defa İnönü zamanında devlet siyasetinde etkili olan kozmopolit ve devlet kadrolarına girmeye çalışan sosyalist kadrolaşmaya karşı bir tepki şeklinde ortaya çıkmıştır. Zamanın iktidarı tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmaya çalışılan ve takibatlara uğrayan bu hareket, daha çok hükümet muhalifi sivil unsurlar tarafından savunulan bu milliyetçilik anlayışının tepkisel karakterini de pekiştirmiştir. Kendilerini “*Ülkücü*” olarak nitelendiren ve büyük oranda sivil unsurlardan oluşan bu tepki hareketini başlatan öncü Ülkücü Milliyetçilerin daha sonra da hemen hemen bütün Ülkücü Milliyetçi hareketlerin liderliğini ellerinde tutmaları, aynı düşüncenin -komünizmle mücadele- daha sonraki yıllara taşınmasını da sağlamıştır.

Bir süre sonra partileşerek ve zamanla içerisindeki pozitivist ve daha etnikçi/ırkçı unsurlardan kendisini arındırarak muhafazakâr milliyetçi bir yapıya dönüşen bu hareket, siyasal yaşamda da ağırlığını sürekli hissettirmiş, ulusal gücün kaynaklarının tarihte, özellikle Osmanlı İmparatorluğunun tarihinde bulunduğunu savunagelmiştir. Bu tür anlayışa göre, Müslümanlık Türk toplumlarının ruhunda yaşadığı için milliyetçiliğin tarih ve dine dayandırılması gerekiyordu. Tarih ile din arasında o kadar sıkı bir ilişki vardı ki biri olmadan öteki düşünülemezdi. Aynı zamanda milliyetçilik dogmatizm, materyalizm ve Anadoluculuğun etkisinden kurtulup, Türkiye toprakları dışındaki Türk topluluklarıyla da ilgilenmeli ve gelenekçi, tarihsel ve dinsel/duygusal vasıflar kazanmalıdır [14].

5. Milliyetçiliğin Yeniden Yükselişi

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, milliyetçi düşünceler bütün dünyada hem düşünsel düzeyde hemde siyasal fiiliyatta geniş yer kaplamaya başlamıştır [6]. Bununla birlikte, 19. yüzyıldakinden ve İkinci Dünya Savaşı ertesinden sonraki bu üçüncü baharında milliyetçilik, diğerlerinden daha kalkışmacı görünüm sergilemiştir. Zira bu dönemde milliyetçilik, derin yarıklarla enine, boyuna, diklemesine bölünmüş bir ayrışma ve çatışma haritasında büyük işler görmüştür. İki kutupluluğun sona ermesiyle jeopolitik ihtilafların genişlemesi ve askeri operasyonların uygulanabilirliğinin artması, bu haritanın en basit, en yüzeydeki ölçeğini oluşturmuştur. Milliyetçi ideolojiler, modernizmin kendi vaadettiği özgürleşmeye ket vurucu, mutlakçı, determinist, kalkışmacı pratiklerinin en bütünlüklü projelerini oluşturmaya başlamışlardır[15]. Sosyalist enternasyonalizmin meydan okuması karşısında rüştünü ispat etmesiyle güçlenen bu dönem milliyetçilikleri -uluslararası politika ve medyada hâkim olan söylemde olduğu gibi- büyük ölçüde temelini 19. yüzyılda atıldığı, gecikmiş bir milliyetçilik akımıdır. Daha çok makro milliyetçiliklere dayalı bu parlama bütün dünyayı kaplayarak 2000'li yıllara doğru artık kronikleşmeye başlamıştır.

Dünya genelinde olduğu gibi Türk Milliyetçiliği de 1980 / 1990'lar dönümünden itibaren sürekli bir yükseliş göstermiştir. Türk Milliyetçiliğinin dünyada, özellikle Türkiye'nin kesişim odağında bulunduğu Balkanlar-Ortadoğu-Kafkasya üçgeninde kabaran milliyetçi dalgaya koşut olarak geliştiği söylenebilir. Diğer yandan, Globalleşme, aslında hiçte paradoksal olmayan bir biçimde, milliyetçiliği teşvik ve tahrik etmiştir. İki kutupluluğun çöküşüyle birlikte askeri ihtilafların farklılaşması, sınır değişikliklerinin mümkünleşmesi ve azınlık ve insan hakları konularının diplomatik materyal haline gelmesiyle; uluslararası süreçlerin daha çok devreye girmesi ve bunların yanısıra iktisadi ve coğrafi yapılanmanın sarsılması esasta milliyetçiklerin tahrik/teşvik nedenlerini oluşturmuştur.

Bu etkenler Türk milliyetçi ideolojisi üzerinde, onun reaksiyoner kalıplarını onaylayan ve güncelleştiren bir etki yaratmıştır. Zira Türkiye, ağır bir beka krizi altında kurulan ve akabinde çevresine yoğun bir tehdit algısıyla bakan bir ulus-devlet geleneğine sahip olagelmıştır [12]. Türk Milliyetçiliğinin ve Türk ulusal kimliğinin biçimlenmesinde bu beka kaygısının ve tehdit algısının büyük bir etkisi olmuştur. Globalleşmenin ulus-devlete yönelik meydan okuması da, kolaylıkla Türkiye'ye yönelik asırlık bir tehdidin modern versiyonu olarak algılanabilecek bir zihniyet örüntüsünü pekiştirmiştir.

Bu dönemde Türk ulusal bilincini tetikleyen diğer bir etken de, söz konusu tehdit algılanmasındaki ve beka krizindeki kabarmanın, tadına tam varılmayan bir özgüven çığırının ardından gelmesidir. Türkiye 1990'lara bir özgüven patlaması ile girmişti. 1980'lerde yeni sağ ekonomi politikalarıyla sağlanan sermaye birikimi, küresel sermayeyle eklemlenmede alınan mesafe, kimi hegemonik sektörlerde kaydedilen gelişme, tüketimin modernleşmesi ve yaygınlaşması, iktisaden "dünyanın birinci ligine" çıkma umudunu doğurmuştu. AB'ye tam üyelik başvurusu sırasında esen hava, Cumhuriyetin kuruluşundan beri göz dikilen "muasır medeniyet seviyesine" erişme, yani Batının bir parçası olma hedefine artık ulaşıldığı hissini yaymıştı. Doğal

olarak batıcı seçkinler ve kentli orta sınıflar arasında da milliyetçilik duygusu azamileşmişti [1]. Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin açtığı rasyonel ve iktisadi yeni Turan perspektifi, toplumda zaten kabarmış olan milliyetçilik hissini iyice pekiştirmiştir. Resmi milliyetçiliğin bakış açısıyla bir hinterlant olarak değerlendirilen Türk Cumhuriyetleri'nin tarihsel ve kültürel mirası, Türkiye'nin Batıya kendi özgün kimliğini yitirmeden bağlanmasının ek bir garantisi sayılmıştı. Türkiye'nin özgün kimliği, Batının o coğrafyanın iktisadi potansiyeline açılmasını sağlayacak köprü olacaktı [8].

Türkiye'nin özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bölücü hareketin yükselişiyle çatallaşan Kürt Sorunu, Türk Milliyetçiliğinin 1990'lardaki kabarmasının dinamiklerinden başka bir bölümünü oluşturmuştur. Aslında Kürt meselesi daha Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Milliyetçiliğini tarih bilincinin veya tarih kurgusunun hem geçmişe dönük, hem gelecek tasarımı açısından çok zayıf, hassas olduğu bir anda yakalamıştı [18]. Bu sorununda etkisiyle Türk Milliyetçiliği bir beka davası mantığı etrafında, kuşatılmış psikozu eşliğinde, savunmacı karakterde şekillenerek gelişim göstermiştir [22].

1980'lerin ortasından itibaren "beke davası" sorunsalını diri tutan, savunmacı tepkiselliğe kan veren en önemli etken Kürt Sorunu olmuştur. Kürt Sorununun yarattığı bir endişe olan vatanın bölünmesi tehdidi, Türk milliyetçiliğinde yeniden bir tepkiselci kabarışa yol açmıştır. Bu da onun beke psikozunu yeniden üretmiştir. Bölücü kimlikli hareketin başından itibaren dış kaynaklı, dış mihraklardan destekli olarak düşünülmesi, Batı emperyalizminin Türkiye'yi çökertme planı uyarınca körüklendiğinin vurgulanması, Türk milliyetçiliğinin kendisini yine doğum evresinin şartlarında tahayyül etmesine neden olmuştur [5]. Buna ek olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesinden sürekli şehit cenazelerinin gelmesi, kentlerde artan terör olayları ve bölücü siyasetin Batı dünyasından açıkça destek gördüğü düşüncesinin daha sık vurgulanır olması, doğal olarak toplumun daha tepkiselci bir kabarışla yeniden milliyetçiliğe sarılmasına neden olmuştur.

6. Sonuç

Milliyetçilik her toplumun kendi özgün yapısı içinde farklı ekonomik ve toplumsal süreçler sonucu ortaya çıkan, her topluma uygulanabilecek özgün bir oluşum sürecini –ortak reçeteyi- içinde barındırmayan, bazısında ulus-devletin yarattığı ve yaşattığı, bazısında ise ulus-devletten sonra ortaya çıkan ve onu ayakta tutan bir ideolojidir. Bu yönüyle milliyetçilik tarih sahnesinde var olmaya başladığı andan itibaren günümüze kadar geçen süreçte, modern devletin temel söylemi ve toplumsal sınıfları birleştiren ve onların siyasal süreçlere katılımlarını sağlayan önemli düşünce sistemlerinden biri olmuştur.

Ulus olmanın/oluşturmanın bilinci şeklinde de ifade edilen milliyetçilik, dünya toplumlarının ulus-öncesi toplumsal oluşumlardan, ulus olma aşamasına varma sürecinin hem bir ürünü, hem de ideolojik aracı olarak varlığını her zaman hissettirmiştir. Milliyetçiliğin temel niteliklerine dair yukarıda sunulan kavramsal ve

teorik yaklaşımların, özellikle küresel sistemin ulus-devlet yapılanmalarını yoğun bir şekilde aşındırdığı günümüzde bile hala geçerli ve anlamlı oldukları rahatça ileri sürülebilir.

7. Kaynaklar

- [1] Alpay, Ş.(1991). *2020 Yılında Türkiye*, İstanbul: AFA.
- [2] Altuntaş, N.(2005), “Yıldızı Sönmeyen Bir İdeoloji: Milliyetçilik”. *Doğu-Batı*, Sayı: 30. Ankara. s.s. 11-25.
- [3] Anderson, B.(1995), *Hayali Cemaatler*. Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis.
- [4] Belge, M.(1995). “Milliyetçilik Nereden Nereye”. *Birikim*. Sayı: 45/46, Ocak-Şubat, s.s. 27-33
- [5] Bora, T.(1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. İstanbul: Birikim.
- [6] Breuer, S.(1992). “Milliyetçilik Rüzgârları”. *NPQ Türkiye*. Çev. Nilgün Çaplı. Kış. s.s.3-17.
- [7] Çancı, H. (2006), “Kuramsal Yaklaşımlar Çerçevesinde Milliyetçiliğin Niteliksel Sabitelerine Genel Bir Bakış”. *Review of Social, Economic & Business Studies*. Vol.9/10, pp. 233-246.
- [8] Ercilasun, A. B.(1993). *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ.
- [9] Gökalp Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- [10] Guibernau, M. (1997). *Milliyetçilikler, 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*. Çev. N.N. Domaniç, İstanbul: Sarmal.
- [11] Güngör, E.(1990). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken.
- [12] İnel A.(1995). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: Birikim.
- [13] Kafesoğlu, İ. (1992). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, İstanbul: Hamle.
- [14] Karpat, K.H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: AFA.
- [15] Kedourie, E. (1971). *Avrupa'da Milliyetçilik*. Ankara: Sos. İ. Komisyon Yay.
- [16] Kedourie, E. (1974). *Nationalism*, London: Hutchinson University Press.
- [17] Kuran, E. (1991). “Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi ve Yusuf Akçura”. *Türk Kültürü*, Yıl: 29. Sayı: 344. Aralık. s.s. 726-730.
- [18] Laçiner, Ö.(1991). *Kürt Sorunu – Henüz Vakit Varken*, İstanbul: Birikim.
- [19] Oran, B. (1992). "Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?". *Birikim*. Ocak-Şubat. s.s. 46-55.
- [20] Parla, T.(1999). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim.
- [21] Popper, Karl R.(2008). *Açık Toplum Düşmanlar*, Çev. Mete Tunçay İstanbul: Liberte.
- [22] Poulton, H.(1999). *Silindir Şapka Bozkurt ve Hilal*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal.
- [23] Said, E. (1989). *Oryantalizm*. İstanbul: Pınar.
- [24] Sarıay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul: Ötüken.
- [25] Smith, A. (1991). *Theories of Nationalism*. London and New York: Harper & Row.
- [26] Smith, A. (2002). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basic Blackwell.
- [27] Smith, A.(2003). *Nationalism and Modernism*. New York and Routledge.
- [28] Smith, A.(2004). *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- [29] Sönmezoğlu, F. (2000). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. İstanbul: Der Yay.
- [30] Şen, F.Y. (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*. Ankara: Yargı.

[31] Türköne, M. (1989). “Tanzimat’ta Millet Fikrinin Doğuşu”. *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 8. Kasım. s.s. 37-44.

[32] Uzun, T.(2000). “Bir Siyasal İdeoloji Olarak Milliyetçilik ve Türk Siyasal Hayatında Kurumsallaşması: MHP Örneği”. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: *D.E.Ü. S.B.E.*

[33] Yıldız, A. (2001). “Kemalist Milliyetçilik”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul: İletişim. s.s. 210-234.